

Fra nødvendighet til forlystelsesgoder

Kjersti Nyborg Hov og
Camilla Rochlenge

Konturene av velstandsutviklingen Norge har gjennomgått de siste 100 årene kan ses ved å følge vektandelene i konsumprisindeksen (KPI). Trekker man linjene tilbake til tidlig 1900 tallet er det fire hovedtrekk som dominerer utviklingen i KPI. Husholdningenes forbruksandel til mat har sunket betraktelig mens forbruksandeler til både bolig og transport har steget. Andelen brukt på klær og sko viser en jevnt nedadgående trend mens forbruksandelen av varer og tjenester til kultur og fritid har holdt seg stabilt i midtsjiktet på tross av store indre variasjoner for denne gruppen.

Det var en gang et husholdningsregnskap

KPI består i praksis av to observerbare komponenter: priser og konsumert mengde. Indeksen måler prisutviklingen mellom to perioder for en kurv av varer og tjenester som representerer forbruksmønsteret til en norsk gjennomsnittshusholdning. Denne varekurven holdes «fast» gjennom året. Den innbyrdes vekten mellom de representative varene og tjenestene bestemmes av den gjennomsnittlige husholdningens målte utgiftsandel for disse, sett i forhold til husholdningens totale forbruksutgifter. Kilden til husholdningens utgiftsandeler var husholdningsregnskapene i perioden fra 1914 og frem til den landsdekkende KPI ble introdusert i 1960 med forbruksundersøkelsen (FBU) fra 1958 som vektkilde. For mer informasjon om denne perioden, se Bye og Johannessen (2014). I 2011 gjennomgikk KPI et større skifte i beregningsgrunnlaget for vektene. I stedet for å bruke FBU ble Nasjonalregnskapet (NR) hovedkilden til vektberegningene, mens FBU sammen med bransjerapporter benyttes som informasjonskilde på detaljnivåer der NR ikke er spesifikk nok. I tillegg benyttes omsetningstall fra strekkodedata, dvs. elektroniske data som genereres på utsalgsteder, for matvarer og alkoholfrie drikkevarer samt apotekvarer for de mest detaljerte nivåene innen disse konsumgruppene.

Utvalget av representantvarer som inngår i vare- og tjenestekurven til KPI varierer med endringen i husholdningens konsumsammensetting, som representeres ved varenes og tjenestenes utgiftsandeler. Over tid har forbruksmønsteret i KPI endret seg. Som følge av blant annet velstandsutvikling og teknologiske fremskritt kan varer og tjenester som før utgjorde en vesentlig størrelse av husholdningens totale budsjett ha endret eller mistet sin betydning i dag. Forbruksmønsteret endres også som følge av at nye varer og tjenester entrer

markedet. Nye varer og tjenester blir tatt inn i KPI som et supplement eller ved at varer med utgått aktualitet erstattes. Det er de varer og tjenester som best reflekterer forbruket (representantvarer) til en gjennomsnittshusholdning som tas inn i KPI. For at KPI til enhver tid skal speile samfunnets prisutvikling best mulig, er det vesentlig at varekurven oppdateres jevnlig.

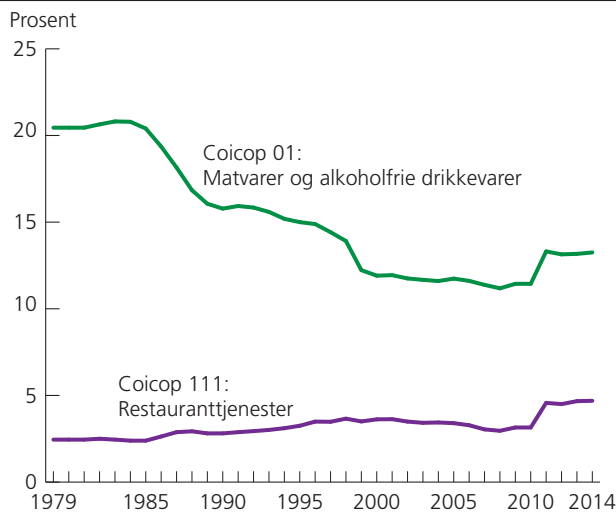
Poteten taper terreng

Matvarenes utgiftsandel har gjennom hele det 19. århundre vist en jevn nedadgående trend, men har flatet ut etter århundredskiftet. Fra Husholdningsregnskapet 1912/13 ser vi at forbruksutgiftene til mat- og drikkevarer for en gjennomsnittlig arbeiderfamilie utgjorde nærmere 50 prosent av totale forbruksutgifter. På 1950-tallet hadde forbruksandelen sunket til ca. 40 prosent, og i 1980 nærmere 20 prosent. Utviklingen fra 1980 og frem til millenniumskiftet viste fortsatt fallende utgiftsandel, men de siste femten årene har andelen brukt til matvarer og alkoholfrie drikkevarer stabilisert seg rundt 13 prosent. Synkende andel på matvarer representerer en velstandsutvikling. Når kjøpekraften stiger synker utgiftsandelen til matvarer og annet nødvendighetskonsum, og forbruk av andre mindre nødvendighetspregede goder og tjenester øker. Dette er i tråd med funnene til den tyske statistikeren Ernst Engels som sier at det er vanlig å bruke en prosentvis mindre andel av inntekten på matvarer jo høyere inntekten blir (også kjent som Engels lov), se Engel (1857). En annen effekt av den økte kjøpekraften de siste 100 år er at vi i dag spiser mer utenfor hjemmet. Følgelig omfordes noe av forbruksandelen knyttet til konsumgruppen mat- og alkoholfrie drikkevarer til gruppen restauranttjenester. Utgifter til restauranttjenester var ikke en del av de første husholdningsregnskapene, men ble innlemmet i FBU i 1967 med utgiftsandel på beskjedne 1,9 prosent. Restauranttjenestenes utgiftsandel har siden 1967 vært jevnt økende, og utgjør i dag 4,7 prosent i KPI.

Spise- og drikkevaner har også endret seg. Tidlig på 1900 tallet besto maten av typiske jordbruks- og fiskevarer så som kjøtt, fisk, melvarer, poteter og melk.

Kjersti Nyborg Hov er førstekonsulent i Seksjon for prisstatistikk (hkj@ssb.no)

Camilla Rochlenge er rådgiver i Seksjon for prisstatistikk (car@ssb.no)

Figur 1. **Utgiftsandeler til matvarer og alkoholfrie drikkevarer, og restauranttjenester. 1979-2014. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

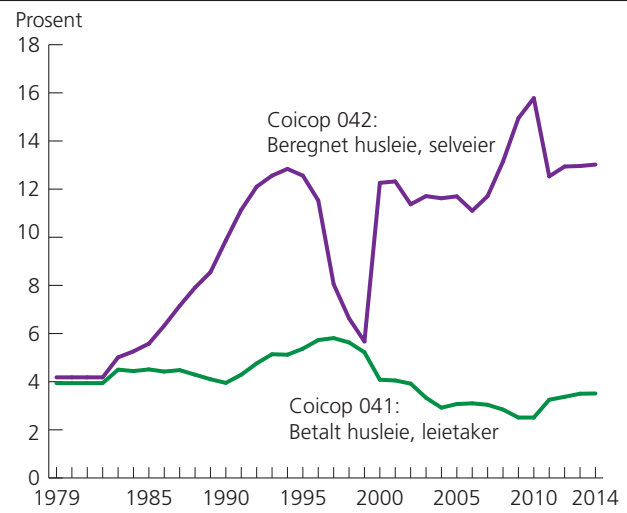
Nye matvarer som halvfabrikat og andre ferdigretter ble mer vanlig utover i andre halvdel av 1900 tallet. Eksempelvis var poteter blant de viktigste næringskildene for 100 år siden, noe som gjenspeiles i de tidlige husholdningsregnskapene, mens poteter i dag kun er en av mange alternative næringskilder. Dette synliggjøres i KPI ved at poteter nå kun inngår som ett av flere produkter i konsumgruppene friske og konserverte grønnsaker, og utgjør kun 0,02 prosent av gruppen matvarer og alkoholfrie drikkevarer.

Eiersyke nordmenn i boligmarkedet

Husholdningenes boligrelaterte konsum har siden 1988 dominert som den største utgiftsandelen i KPI. Konsumgruppen elektrisitet, fyringsolje og annet brensel viser store prisvariasjoner gjennom året, men ser man på de siste fire tiår har de totale forbruksandelene vært relativt stabile.

Boligkomponentens utgiftsandel skiller seg ut ved å være mindre stabil. Boligkomponenten består av to deler, husleiene til de som leier bolig og verdien av boligkonsum til selveiere, og utgjør hele 76,6 prosent av konsumgruppen bolig, lys og brensel. Boligandelen av totalkonsumet utgjør i dag om lag 17 prosent. Før 1999 utgjorde renteutgifter til boligformål selveierens utgiftsandel i konsumprisindeksen, men fra 1999 gikk Statistisk sentralbyrå over til å beregne andelen av selveierens bokostnader ved hjelp av leieekvivalensprinsippet. Den metodiske endringen førte til at beregnet husleie fikk en betydelig høyere andel igjen i KPI fra 1999. Denne utviklingen ser man tydelig i figur 2 der boligkomponenten vokste sterkt utover 1980 tallet i takt med den sterke rentestigningen vi hadde i denne perioden. På samme måte falt boligkomponenten i takt med den fallende renten utover første del av 1990-tallet, for deretter å stige igjen i forbindelse med metode-skiftet i 1999.

Overgang fra FBU til NR som vektkilde i KPI i 2011 førte til at husholdningenes boutgiftsandel igjen falt da

Figur 2. **Utgiftsandeler til beregnet og betalt husleie. 1979-2014. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

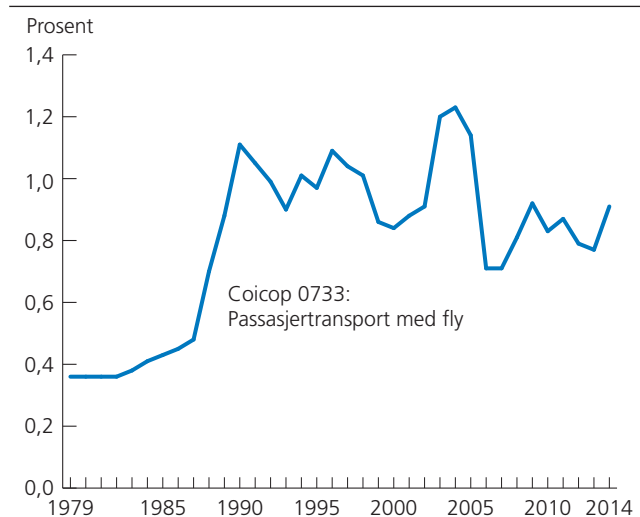
FBU og NR definerer utgifter til reparasjon og vedlikehold av bolig ulikt, se Langer og Johannessen (2010). I praksis fører FBU de fleste utgifter til reparasjon og vedlikehold av bolig som husholdningenes konsum mens i NR defineres en vesentlig del av husholdningenes utgifter som boligrelatert investering. Selv etter den tekniske omdefineringen og fall i andelen dominerer fortsatt boligrelaterte utgiftsandelene over andre konsumområder.

Den historiske utviklingen i de representative vektene i boligkomponentene viser en relativ dreining fra betalt husleie for leietakere til beregnet husleie for selveiere. I etterkrigstiden var boligmarkedet preget av reguleringer, og andelen av husholdningene som leide bolig var omtrent 50 prosent. I dag eier nærmere 3 av 4 husholdninger sin egen bolig, enten individuelt eller i form av felles eie. Dreiningen mot høyere eierandel kan sees som et resultat av norsk boligpolitikk som historisk sett har tatt sikte på at beboere skulle eie sine boliger, se Kjøsterud (2005).

Transportutgiftene stabil toer på husholdningenes utgiftspost

Etter boutgifter er det transportutgiftene som er den største utgiftsposten for norske gjennomsnittshusholdninger. Husholdningens utgiftsandel til transport passerte utgiftsandelene til mat- og drikkevarer på midten av 1980-tallet, og har siden stabilisert seg i intervallet 15-20 prosent.

Utgiftsandelene til kjøp av egne transportmidler utgjør en stor andel av konsumgruppen transport. Denne gruppen har gjennomgått en betydelig utvikling. Personbiler var lite utbredt på begynnelsen av 1900-tallet, og det var først etter at etterkrigstidens rasjonering av personbiler opphørte i 1960 at personbiler ble allemannseie, se Monsrud (1999). Fra 1960 til 1964 ble personbilparken fordoblet, og i 1980 hadde ca. 60 prosent av husholdningene bil. I 2002 hadde denne andelen steget til 80 prosent, se Kleven og Mørk (2004).

Figur 3. **Utgiftsandeler til passasjertransport med fly, 1979-2014. Prosent**

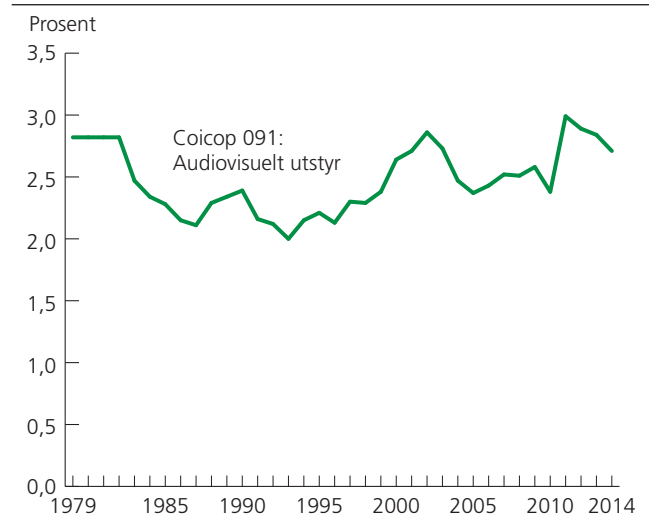
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Utgiftsandelene til kjøp av egne transportmidler viste en markant stigning etter at rasjoneringen av personbiler opphørte, og har deretter variert i intervallet 5-10 prosent.

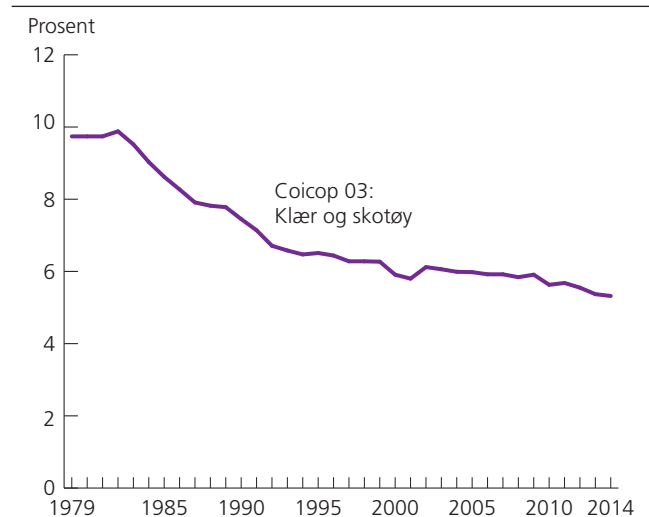
Transportvanene endret seg ytterligere da innenlandsmarkedet for flytrafikk ble deregulert i 1987. Dereguleringen skapte økt flytrafikk som følge av større konkurranse, og dette økte følgelig tilgjengeligheten for transport med fly. Som et resultat steg dermed husholdningenes utgiftsandel til flytransport, og utviklingen i utgiftsandeler fra 1990-tallet til i dag har ligget rundt 1 prosent av totale konsumutgifter, se figur 3.

Like moro, bare billigere

Utgiftsandelene til kultur og fritid har holdt seg stabilt i midtsjiktet av husholdningenes utgiftsposter med andel rundt 12 prosent fra slutten av 1970-tallet. Innenfor konsumgruppen kultur og fritid har det derimot vært betydelige endringer i vare- og tjenestesammensetning, mye som følge av teknologiske endringer og nyvinninger. Audiovisuelt utstyr har gjennomgått vesentlig endring i både form og funksjon samtidig med at prisene har gått ned. Eksempelvis, i 1982, året CD-spillere ble introdusert i Norge, ble avspilleren solgt for 6000-7000 kroner, mens i 1990 var prisen ned på en tiendedel. Etter dette har det kommet til nye digitale løsninger som for eksempel egne MP3-avspillere som senere ble avløst av fulldigitale løsninger. I dag er musikk tilgjengelig via strømmeløsning over internett på flere plattformer som PC, nettbrett, mobiltelefoner m.m.. Samtidig som de fysiske enhetene for avspilling av musikk har gjennomgått teknologisk endring har også konsumet av musikk dreiet mot i stor grad til nå også å omfatte digitale tjenester. Prisen på varene og tjenestene sett i forhold til tilsynelatende viser at prisene har sunket. Forbruket av varer og tjenester har derimot økt, og utgiftsandelene til audiovisuelt utstyr har derfor holdt seg relativt stabilt i intervallet 2-3 prosent av totalt konsum, se figur 4.

Figur 4. **Utgiftsandeler til audiovisuelt utstyr, 1979-2014. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5. **Utgiftsandeler til klær og skotøy, 1979-2014. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Stadig mindre utgifter til klær og skotøy

Forbruket av klær og sko er det konsumområdet, som sammen med mat, over tid har vist størst nedgang i forbruksandel. Utgiftsandel til klær og sko er i dag mindre enn halvparten av hva den var på midten av 1900-tallet, og utgjør i dag rundt 5 prosent, se figur 5. Nedgangen skyldes ikke at konsumet av klær og sko har avtatt, men hovedsakelig at prisveksten har vært nedadgående i perioden, og følgelig resultert i lavere utgiftsandel. I samme periode har også totale utgifter til konsum økt, noe som isolert sett også bidrar til lavere utgiftsandel.

Prisfallet innen konsumgruppen klær og skotøy skyldes blant annet lavere produksjonskostnader som følge av teknologisk utvikling. Tekstilindustrien i Norge er kraftig redusert og vi importerer mer klær fra lavkostland. De siste 20 årene har liberaliseringen i handelspolitikken for klær og sko påvirket prisutviklingen. På 1990-tallet ble tollbarrierer nedbygd og importkvotene endret, og dette førte til en generell dreining av

produksjon fra høykostland til lavkostland, se Moe (2002). Den importerte inflasjonen på klær bidro dermed til å trekke ned utviklingen i klesprisene, og følgelig gikk utgiftsandelene til klær og skotøy ned.

Oppsummering

Sammenstillingen av forbruksutgiftene i en gjennomsnittlig husholdning, representert ved vektene i KPI, gir et bilde av både velstandsutviklingen og den teknologiske utviklingen i Norge de siste 100 år. En nærmere analyse av de ulike konsumområdene viser at Norge i dag bruker relativt sett mer penger på fornøyer enn nødvendighetspregede goder. Dette henger sammen med både inntektsvekst, teknologiske endringer samt en åpning av handelen med utlandet.

Referanser

Bye T. A. og Johannessen R. (2014): Levekostnader over de siste hundre år. Økonomiske analyser 5/2014. Statistisk sentralbyrå.

Engel, E. (1857): Die Lebenskosten Belgischer Arbeiter-Familien früher und jetzt. Bulletin de l'Institut International de Statistique, tome IX, première livraison. Rom.

Kiøsterud, T.W. (2005): Hvordan målene ble nådd. Hovedlinjer og erfaringer i norsk boligpolitikk. Temahefte 1/2005. Høgskolen i Oslo og Akershus. URL: <http://www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjoner/Temahefte/Hvordan-maalene-ble-naadd>

Kleven, L. og Mørk, E. (2004): Inntekt og forbruk. Samfunnspeilet 2004/4. Statistisk sentralbyrå. URL: <http://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/inntekt-og-forbruk--30984>

Langer, T. og Johannessen, R. (2010). Nytt i konsumprisindeksen. Nasjonalregnskapet – ny vektkilde. Statistisk sentralbyrå. Økonomiske analyser 4/2010. URL: http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_201004/oa2010-4.pdf

Moe, M.V. (2002): Faktorer bak prisutviklingen på importerte klær. Økonomiske analyser 2/2002. Statistisk sentralbyrå. URL: https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_200202/moe.pdf

Monsrud, J. (1999): Statistikk mot år 2000: 1960-1961. Bilen ble allemannseie i 1960. Statistisk sentralbyrå. URL: <http://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/artikler-og-publikasjoner/bilen-ble-allemannseie-i-1960>